

6f-24guruh Jo'rayev Xislatbek

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti Fizika yonalishi

Annotatsiya: Bu maqolada yoshlar hayotida tafakkur madaniyatini yuksaltirish va tafakkur turlari, sifatlari, xususiyatlari haqida keng yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, analiz, sintez, Abstraksiya, tafakkurning ixchamligi va tezligi, determinizm.

Annotation: In this article, this article is widely covered in the youth of thinking culture and the types, qualities, features of thinking.

Keywords: thinking, analysis, synthesis, abstraction, compactness and speed of thinking, determinism.

Абстракт: В данной статье подробно описано повышение культуры мышления в жизни молодежи, виды, качества и особенности мышления.

Ключевые слова: мышление, анализ, синтез, абстракция, компактность и скорость мышление, детерминизм.

KIRISH. Kishining butun hayoti uning oldiga hamisha jiddiy va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalar va muammolarni qo'yadi. Bunday muammolarning, qiyinchiliklarning tasodiflarning yuzaga kelishi atrofimizdagi voqelikda hali juda ko'p noma'lum, tushunib bo'lmaydigan kutilmagan, yashirin narsalar borligidan borligidan dalolat beradi. Tafakkur shuning uchun ham zarurki, hayot va faoliyat davomida har bir individ narsalarning qandaydir yangi, ilgari ms'lum bo'lmagan xususiyatlariga duch keladi. tafakkur tushunchasining metodologik asoslarini unga tegishli bo'lgan bir nechta izoh yoki xulosalar orqali to'liq aniqlab yoki ifodalab bo'lmaydi. Shuning uchun uning keng qamrovli va murakkab sturukturaga, obyektiv va subyektiv xarakterga ega ekanligini inobatga olish lozim. Ilmiy-pedagogik izlanishlarimiz tafakkurning quyidagi jihatlar bilan uzviy aloqadorlikda va dialektik birlikda ekanligini ko'rsatmoqda:

- tafakkur, bu mustaqil, mantiqiy xatosiz fikrlash va fikr yuritish, turli fikrlardagi kuchli hamda zaif tamonlarni ko'ra olish, ularni to'g'ri baholay olish qobilyatlarini o'zida mujassam etadi;

- tafakkur - voqealarni, fikrlar, dalillar, munosabatlar to'g'riligini baholash, ongli tanlov qilish, bahslashish uchun tegishli savollarni shakllantirish, dalillar va fikrlarni farqlay olish qobiliyatiga asoslangan holda fikr yuritish orqali yangi yechimlar, tahlil qilish mezonlarini topish, taxminlarni tasdiqlovchi dalillarni aniqlash, ular orasida mantiqiy aloqalarni o'rnatish faoliyatini nazarda tutadi;

- tafakkur - oqilona, refleksiv fikrlash bo'lib, nimaga ishonish yoki qanday harakatlarni amalga oshirish lozimligini ruyobga chiqaruvchi omil;

- tafakkur - shaxs tamonidan ifoda etilgan fikrlari yoki uning xulq-atvori va u haqidagi umumqabul qilingan me'yorlar hamda o'z g'oyalari, ta'savvurlari orasidagi nomutanosibliklarini ko'ra bilish qobiliyati, nazariyadagi haqiqat yoki yolg'onligini anglash, ba'zi fikrlarni rad etish uchun tahlil qilish, isbotlash orqali ularga javob berish hamda yo'naltira olish qobiliyati;

- tafakkur - bu mahoratdir;

TAFAKKUR MOHIYATI. Tafakkur hamisha hali bilib olinmagan yangilikning ana shunday cheksiz chuqur jihatlariga qaratilgan bo'ladi. Har biro dam tafakkur qilar ekan Buning bilan shu paytgacha qanndaydir yangilikni, no'malum narsani mustaqi ravishda qayd qiladi. Tafakkur jiddiy ravishda yangilik qidirish va ochishga ijtimoiy jihatdan bog'liq, aloqador psixik jarayondir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilimlardan paydo bo'ladi va hissiy bilim chegarasidan ancha tashqariga chiqib ketadi.

Tafakkur so'zi arabcha "fikr" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, o'ylash, muhokama, mushohada va fikr yuritish ma'nolarini bildiradi. Inson borki u fikr yuritish qobiliyatiga ega. Bilish faoliyati sezish va idrok qilishdan foydalanadi va keyin tafakkurga o'tib ketishi mumkin. Biroq istagan tafakkur hatto eng rivojlangan tafakkur ham Hamisha hissiy bilim bilan, ya'ni, sezgi idrok va tafovutlar bilan bog'langan bo'ladi. Tafakkur faoliyati o'zining butun materializing faqat bitta manbadan, ya'ni hissiy bilishdan oladi. Tafakkur sezgilar va idrok qilish jarayonlari orqali tashqi olam bilan bevosita bog'lanadi hamda shu tariqa olamni aks ettiradi. Bu aks ettirishning to'g'riligi amaliy faoliyat orqali tabiat va jamiyatni o'zgartirish jarayonida uzliksiz tekshirilib turadi. Tafakkur sezgi idrok va tasavvurlarning bilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarni davom ettiradi va rivojlantiradi hamda ularning chegaralaridan tashqariga chiqib ketadi.

TAFAKKURNING XUSUSIYATLARI. Tafakkurnig til bilan uzviy, chambarchas bog'liqligi inson tafakkurining ijtimoiy, tarixiy mohiyatinin ochiq oydin namoyon qilib beradi. Bilim insoniyat tarixi davomida egallangan barcha

bilimlarning izchilligini zarur tarzda taqozo qiladi. Bilimlarning bu tarixiy vorisligi ularni qayd qilish, mustahkamlash va esda saqlashda bir kishidan boshqasiga, avloddan-avlodga o'tkazish yo'li bilan sodir bo'lishi mumkin. Kimning aqliy taraqqiyoti insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti davomida hosil qilgan bilimlarni o'zlashtirish jarayonida muqarrar ravishda amalga oshiriladi. Individning olamni bilish jarayoni ilmiy bilimlarni tarixiy taraqqiyoti bilan yuzaga kelgan, bevosita ifodalangan, buning natijalarini har bir individ ta'lim olish davomida o'zlashtiradi, bu esa kishining insoniyat bilan munosabatini aynan o'zidir.

Tafakkur faoliyati insoniyatning tarixiy taraqqiyoti davomida bilimlarni o'zlashtirish uchun ham va mutlaqo yangi bilimlarni egallash dastavval olimlar tomonidan kashf etilishi uchun ham zarur asos bo'lib qoladi. Dunyoni bilish faoliyati asosan 2 yo'ldan borishi mumkin. Bevosita yo'l bilan narsa va hodisalarni ayrim xossalarni yaxlitligicha his etamiz, shuningdek ilgari sezib, idrok qilgan narsalarni ko'z oldimizga yaqqol tasavvur qilib bilib olamiz. Bu bevosita hissiy bilishdir. Dunyoni hissiy bilishdan tasavvur orqali bevosita bilishga o'tiladi. Narsa va hodisalar o'rtasidagi munosabat, hamda bog'lanish qonuniyatlarini biz hissiy yo'l bilan bilmay, faqat bevosita yo'l bilan tafakkur orqali to'liq va chuqur bilib olamiz. Masalan, allaqanday bir tanaga tegib turgan qo'ldan kelayotgan harakat sezgisi ana shu tananing harorat holatini bir xilda xarakterlab bera olmaydi. Mana shu harorat sezgisi birinchidan mazkur narsaning issiqlik holati bilan, ya'ni qo'lni issiq yoki sovuq narsaga tekkazib turganligicha bog'liq ravishda boshlanadi.

Tafakkur tufayli yuqorida ko'rsatilgan har 2 o'zaro bog'lanish holatini bir-biridan ajratish mumkin. Tafakkur jarayon sifatida psixologik jihatdan tadqiq qilish unday yo bunday bilish natijalarini hosil bo'lishiga olib keladigan ichki, yashirin sabablarini o'rganish demakdir. Tafakkurning bunday natijalari, mahsulotlari masalan, quyidagi omillardir: mazkur o'quvchi masalani yechdimi yoki yechmadimi, o'quvchida masalani yechish g'oyasi, rejasi taxminiy yuzaga keladimi yoki kelmaydimi, o'quvchida yangi tushunchalar yoki boshqa shu kabilar tarkib topadimi yoki tarkib topmaydimi. Psixologiya fani mana shu faktlarni hammasini ichki, ya'ni fikrlash jarayoni jihatidan ochishga harakat qiladi. Buning bilan psixologiya psixik hodisa voqealarni faqat tasvirlab va ifodalab berish bilan cheklanmay, balki ularning qonuniyatlarini ko'rsatib beradi. Bunda psixologiya fani determinizm, ya'ni sababiy bog'lanish prinsipiga asoslanadi: tashqi sabablar ichki sharoit orqali amalga oshadi.

TAFAKKURNING TURLARI VA SHAKLLARI. Kishining tafakkur faoliyati uchun uning faqat hissiy bilishi bilan o'zaro bog'liqligigina muhim

ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki til bilan, nutq o'zaro bog'liqligi ham muhim ahamiyatga egadir. Bunda inson psixikasi bilan hayvonlar psixikasi o'rtasidagi prinsiplar farqlardan biri namoyon bo'ladi. Hayvonlarning elementar, juda sodda tafakkuri hamma vaqt faqat ayoniy harakat tafakkuriga qoladi. Nutq va tafakkur chambarchas bog'langanidir. Odam nutq bo'lmasa, til vositalari bo'lmasa, fikr qila olmaydi. Nutq fikrlash qurolidir. Tafakkur bo'lmasa nutq ham, til ham bo'lishi mumkin emas. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa fikrni ifodalab berib bo'lmaydi. Faqat til yordami bilangina odamlar bir-biriga o'z fikrini ayta oladilar. Kishilik jamiyatida fikr almashinuv uchun avvalo bu fikrlar odamlarning ongida mustahkamlanishi zarur, shunda ham til bo'lishi albatta shart.

Inson tafakkuri ham tarixiy tarixiy taraqqiyot jarayonida, til yordami bilan bo'ladigan nutq aloqalari o'sdi, tafakkur mantiqiy formalari ishlab chiqildi. Har bir kishining tafakkuri uning butun davri davomida til yordami bilan bo'ladigan nutq aloqalari jarayonida o'sib boradi. Tafakkurning taraqqiyot tarixida tilning roli qanchalik katta bo'lsa, tilning taraqqiyot tarixida ham tafakkurning roli shunchalik kattadir. Grammatika qonunlari, formalari va qoidalarini tuzishda ham ularning takomillashib borishida tafakkur ayniqsa katta ahamiyatga ega. Har bir kishidagi tafakkurning o'sishi shu kishi nutqining o'sishi bilan barobar bo'lganidek, shu kishi nutqining o'sishi ham udagi tafakkurning o'sishiga bog'liq bo'ladi.

Shunday qilib tafakkur bilan nutq turli hodisalardir, lekin ayni vaqtda bu 2 hodisa bir-biri bilan chambarchas bog'langan, bir-birini taqozo qiluvchi va bir-biridan tashqarida o'sa olmaydigan hodisadir. **Psixologiya fanida tafakkurning quyidagi turlari ajratiladi:** 1- Ko'rgazmali harakat 2- Ko'rgazmali –obrazli 3- Mavhum (nazariy) tafakkur.

TAFAKKURNING SIFATLARI. Tafakkur jarayonining quyidagi fikrlash operatsiyalari mavjud: 1-Analiz-yunoncha parchalash, bo'lish, tahlil qilish narsa va hodisalarni fikran tarkibiy qismlarga ajratishdan iborat aqliy jarayon. Masalan: psixologiyada ong hodisasi analiz qilinar ekan, u aql iroda, hissiyot deb 3 qismga ajratiladi. Biror o'simlikni o'rganishda uning qismlarini ildizi, tanasi, shoxi, bargi, guli, mevasi va hokazolarni qismga bo'lib o'rganiladi 2-Sintez – yunoncha qo'shish, birlashtirish, narsa va hodisalarning tarkibiy qismlari va sifat xususiyatlarini fikran yoki amaliy ravishda bir butun qilib qo'yishdan iborat aqliy jarayondir. Masalan: narsa hodisalarning muhim belgilari qo'shilishidan yaxlit bir tushuncha hosil bo'ladi. Harflardan bo'g'inlar, bo'g'inlardan so'zlar, so'zlardan gap, gapdan nutq hosil bo'ladi. 3-Taqqoslash – narsa va hodisalarni bir-bir solishtirish, ular o'rtasidagi o'xshashlik, farq, tenglik va qarama-qarshiliklarni topishdir.

Taqqoslash tafakkur jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Taqqoslash har qanday tushunish va har qanday fikrlashning negizidir, dunyodagi hamma narsalarni bir-biri bilan taqqoslamasdan bila olmaymiz. 4-Umumlashtirish – Tafakkurda aks etgan bir turkum narsalarining o'xshash, muhim belgilarni shu narsalar to'g'risida bitta tushuncha bo'lib fikran birlashtirish. Masalan, piyoz, kartoshka, karam, sabzi kabilarga xos belgilar “sabzavot” tushunchasi bilan umumlashtiriladi. 5-Abstraksiyalash – umumiy va mavhum tushunchalar yordamida paydo bo'ladigan tafakkur jarayoni.

Buyumlarning bir qancha xossalaridan fikran chalg'ish va qaysidir bitta o'zimiz uchun kerakligini ajratib olish abstraksiya deyiladi. Masalan rang, kuch, abstrakt tushunchalaridan mosini ajratib olishimizdir. 6-Konkretlashtirish – bevosita idrok yoki tasavvur qilinayotgan narsa yoki hodisalar haqidagi, ya'ni aniq obrazlarga asoslangan tafakkur jarayonidir. Analiz va sintez, umuman tafakkur faoliyati boshqa bir qanday faoliyat kabi hamma vaqt shaxsning qandaydir ehtiyojlariga asoslanadi. Agar ehtiyojlar bo'lmasa hech qanday faoliyat ham bo'lmaydi.

Psixologiyada tadqiqot qilinayotgan tafakkur motivlari 2 turli bo'ladi:

1) O'ziga xos bilish motivlari – bunda tafakkur faoliyatiga undovchi va uni harakatga keltiruvchi kuchlar bilan ehtiyojlari namoyon bo'ladigan qiziqish va motivlar. 2) O'ziga xos bo'lmagan motivlar – bunda tafakkur sof bilish bilan bog'liq bo'lgan qiziqishlar ta'sirida emas, balki ozmi-ko'pmi tashqi sabablar ta'sirida boshlanadi.

XULOSA. Yuqoridagi tahlillar shunday xulosaga olib keladiki, tanqidiy tafakkurlash o'ta murakkab va shu bilan birga shaxs hayotida juda ahamiyatli bo'lganligi uchun bunday tafakkurni yoshlarimizda shakllantirish - real voqelikka aql ko'zi bilan qaraydigan, o'zining aniq pozitsiyasiga va ishonchli harakat trayektoriyasiga ega bo'lgan salohiyatli kadrlarni tayyorlashda muhim hisoblanadi. Biz pedagoglarning galdagi vazifamiz esa - ta'lim oluvchilarda ana shunday tafakkurni rivojlantirishning aniq ilmiy-metodik konsepsiyasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etish hisoblanadi. insoniyatning tafakkur qilish imkoniyati cheksizdir shu sababdan ham psixologik jihatdan turli xil yondashuvlar asosida har kim o'zidagi "men" ni shakillantrib boradi.

ADABIYOTLAR

1. “Словарь по истории психологии”,
2. A.V.Ivanovskiy , – “Umumiy psixologiya” , 1992-yil

3. Лебедев А. В. – “ПАРМЕНИД” . Новая философская энциклопедия 2-
fevral 2012-yildagi asl nusxasidan
4. [www.wikipedia. Uz](http://www.wikipedia.Uz)
5. P. I. Ivanov - “Umumiy psixologiya” , 1972-yil.
6. A. N. Leontov – “Проблем развития психика”
7. www.ziyonet.uz
8. “Psixologiya va uning tarixi”, “Psixologiya”,
9. “Tafakkur”, “Insonlar psixikasi”, “ Amaliy psixologiya “
10. “ Новая психологии “.
11. Nishonov Z., Alimbayeva Sh. Psixologik ong va tafakkur. Toshkent:
Yangi avlod, 2005. 153 b.
12. Akromov F., Lutfullayeva N. Pedagogik psixologiya: ma’ruzalar to’plami.
Toshkent: TDIU, 2005. 200 b.